

اخلاقِ علم
وانجمن‌های علمی
در ایران

www.ketab.ir

معصومه قاراخانی و سید آیت الله میرزایی

سرشناسه: اخلاق علم و انجمن‌های علمی در ایران / معصومه قاراخانی، سیدآیت‌الله میرزایی.

مشخصات نشر: تهران: نشر آگاه، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۲۹۶ ص. ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۶-۴۴۹-۱

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۶۱-۱۶۸.

موضوع: علوم -- جنبه‌های اخلاقی

Science -- Moral and ethical aspects: موضوع:

موضوع: مؤسسات علمی و آموزشی -- ایران

Learned institution and societies -- Iran: موضوع:

شناسه‌ی افزوده: قاراخانی، معصومه، ۱۳۵۶ -

شناسه‌ی افزوده: میرزایی، سیدآیت‌الله، ۱۳۵۴ -

رده‌بندی کنگره: Q۱۷۵/۳۵

رده‌بندی دیویی: ۱۷۴/۹۵

شماره‌ی کتابشناسی ملی: ۶۱۹۸۹۸۲

www.ketab.ir

اخلاق علم و انجمن‌های علمی در ایران

نویسندگان: معصومه قاراخانی و سیدآیت‌الله میرزایی

چاپ یکم: زمستان ۱۴۰۰، طراحی و نظارت بر چاپ: دفتر نشر آگاه

چاپ و صحافی: فرهنگ‌بان

شمارگان: ۵۵۰ نسخه

همه‌ی حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ است.

انتشارات آگاه

خیابان انقلاب، بین منیری جاوید و ۱۲ فروردین، شماره‌ی ۱۳۴۰، تهران ۱۳۱۴۶

تلفن: ۶۶۴۶۰۹۳۲، ۶۶۴۶۷۲۳۲

فروش اینترنتی: www.agahbookshop.com

قیمت: ۸۸,۰۰۰ تومان

فهرست

۹

مقدمه

- بخش یکم: اخلاق حرفه‌ای علم در انجمن‌های علمی: تجربه‌هایی از جهان ۱۵
- فصل یکم: ساختار علم و انجمن‌های علمی ۱۷
- فصل دوم: حرفه‌گرایی و اخلاق حرفه‌ای علم: رویکردها و مفاهیم ۳۷
- فصل سوم: اخلاق حرفه‌ای و مسئولیت انجمن‌های علمی در جهان ۹۱
- بخش دوم: اخلاق حرفه‌ای علم در انجمن‌های علمی: تجربه‌هایی از ایران ۱۶۵
- فصل چهارم: فضای هنجاری علم و انجمن‌های علمی ایران ۱۶۷
- فصل پنجم: نگاهی از درون به انجمن‌های علمی ایران ۱۹۷
- فصل ششم: فعالیت انجمن‌های علمی در صیانت از اخلاق حرفه‌ای علم ۲۱۷
- فصل هفتم: حرفه‌گرایی انجمن‌های علمی و اخلاق حرفه‌ای علم ۲۴۷

نتیجه‌گیری

۲۷۳

پیوست

۲۸۱

منابع

۲۹۱

مقدمه

اگرچه توسعه‌ی ابعاد شناختی علم مورد وفاق کنشگران علم بوده و همواره از سوی آن‌ها پی گرفته شده است، توسعه‌ی علم به مثابه یک فعالیت مدنی، بدون توجه به بن‌مایه‌های اخلاق علم، یا ممکن نیست یا آثار و نتایج مخربی بر جای خواهد گذاشت. در ایران، از دو دهه‌ی گذشته به این سو، به پژوهش‌هایی برمی‌خوریم که بر مسئله‌دار بودن اخلاق حرفه‌ای علم تأکید کرده‌اند. نویسندگان این کتاب بر این باورند که فرایند صوری و بی‌پایان توسعه‌ی علم در ایران به‌طور ماهوی حامل چنین آسیبی است و نظام علمی کشور برای صیانت از اخلاق حرفه‌ای علم نیازمند بهره‌مندی بیش‌تر از ظرفیت اجتماعات علمی، از جمله انجمن‌های علمی، است. تنوع، گستردگی و جایگاه انجمن‌های علمی — بالقوه — می‌تواند زمینه‌ی اخلاقی و حرفه‌ای توسعه‌ی علم را فراهم کند. گمان می‌رود انجمن‌های علمی، به‌ویژه به دلیل نقش غیررسمی‌شان در فرایند آموزش و جامعه‌پذیری اعضای خود و فاصله‌ی نسبی از سازوکار رسمی علم، دارای چنین قابلیت‌هایی باشند.

البته بر نقش اثرگذار انجمن‌های علمی در صیانت از شرافت علمی تأکید می‌شود و برخی از انجمن‌های علمی نیز در این زمینه فعالیت‌هایی انجام می‌دهند، اما هنوز دانش تجربی و سیستماتیک اندکی درباره‌ی تأثیر انجمن‌های علمی بر حفظ شرافت علم و پیشگیری از کنش‌های غیرحرفه‌ای در علم وجود دارد. در بررسی نقش انجمن‌های علمی در ایران تنها به عملکردهای علمی آن‌ها

مانند برگزاری کارگاه، کنفرانس، همایش، میزان جذب متخصصان یک رشته‌ی علمی، عضویت آن‌ها در کمیسیون‌های تخصصی دولت و انتشارات (کتاب و مجله) اکتفا می‌شود و به نقش آن‌ها در توسعه‌ی اخلاق علم و حفظ شرافت علمی و دانشگاهی چندان توجهی نمی‌شود. پژوهش‌های موجود نیز اغلب به اهمیت انجمن‌های علمی و کارکرد آن‌ها در توسعه‌ی علم یا سیاست‌گذاری علم صرفاً در سطح نظری توجه داشته‌اند. هم‌چنین، هیچ‌یک از این پژوهش‌ها به‌طور مشخص به نقش انجمن‌های علمی در مورد عملکردها و وظایف‌شان در باره‌ی اخلاق علم در حوزه‌های تخصصی توجه نکرده است. در نوشته‌هایی که به کارکرد انجمن‌های علمی پرداخته‌اند نیز، به‌جز برخی از تحقیقات که بر اساس پیمایش یا مطالعات اسنادی به بررسی نقش انجمن‌های علمی در پاره‌ای از وظایف و نقش‌ها توجه کرده‌اند، در باره‌ی این کارکردها به‌طور جدی پژوهش نشده است. به‌ویژه این که نقش انجمن‌های علمی در صیانت از اخلاق حرفه‌ای علم موضوع پژوهشی مستقل نبوده است. از این رو، به منظور بازخوانی نقش و عملکرد انجمن‌های علمی در ایران، این کتاب می‌تواند حای خالی مطالعات مربوط به نقش انجمن‌های علمی را در این موضوع مهم تا حدودی پر کند.

کتاب پیش رو در دو بخش و هفت فصل تنظیم شده است. بخش اول کتاب با عنوان «اخلاق حرفه‌ای علم در انجمن‌های علمی: تجربه‌هایی از جهان»، شامل سه فصل است. در فصل نخست، با اشاره به اهمیت علم به‌مثابه یک حرفه، بر نقش اجتماعات علمی در توسعه‌ی علم تأکید می‌شود. موضوع قانونی این فصل مسئله‌دار بودن اخلاق علم در ایران است و به نقش انجمن‌های علمی به‌عنوان رکن اجتماعات علمی و نمایندگان اصلی یک حرفه‌ی علمی می‌پردازد. در فصل دوم موضوع اخلاق علم، مسئولیت نقش حرفه‌ای و نیز اهمیت اجتماعات علمی به‌عنوان زمینه‌ای برای ایفای این نقش به بحث گذاشته می‌شود. با بررسی مفهوم اخلاق، به مباحث نظری و دیدگاه‌های جامعه‌شناختی در باره‌ی اخلاق حرفه‌ای، انواع حرفه‌گرایی، نقش دانشمند و نیز اجتماعات علمی می‌پردازیم، سپس نقش حرفه‌ای انجمن‌های علمی را در چارچوب چهارگانه‌ی حرفه‌گرایی مایکل بوروی شرح می‌دهیم. این الگوی چهاروجهی

حرفه‌گرایی راهنمای این پژوهش تجربی در زمینه‌ی ایران نیز خواهد بود که نتایج آن در بخش دوم کتاب می‌آید. در فصل سوم، با استناد به تجربیات جهانی درباره‌ی عملکرد انجمن‌های علمی در زمینه‌ی اخلاق علم، به توضیح دو دسته از کارکردهای انجمن‌های علمی می‌پردازیم: نخست، تجربیات مربوط به تنظیم و اجرای کدنامه‌های اخلاقی و دیگر فعالیت‌های انجمنی درباره‌ی اخلاق علم. سپس آنچه انجمن‌های علمی برای ترویج اخلاق حرفه‌ای می‌توانند انجام دهند خواهد آمد و در ادامه دشواری‌ها و موانع پیش روی انجمن‌ها در انجام این نقش توضیح داده خواهد شد. اشاره خواهیم کرد که هرچند در حال حاضر بسیاری از حرفه‌ای‌ها از مصادیق ناراستی‌های علمی آگاه‌اند و سازوکارهایی برای رسیدگی به تخلفات علمی در نظر گرفته شده است، این سوءرفتارها کاملاً از بین نمی‌رود و به‌عنوان بخشی از زندگی حرفه‌ای با ما خواهد ماند، بنابراین، آنچه اهمیت دارد به حداقل رساندن این سوءرفتارها و مدیریت ماهرانه‌ی آنهاست.

بخش دوم کتاب با عنوان «اخلاق حرفه‌ای علم در انجمن‌های علمی: تجربه‌هایی از ایران» کاملاً متمرکز بر مطالعه‌ی تجربی حرفه‌گرایی انجمن‌های علمی در ایران است. فصل چهارم از رویکردی انجمنی به توضیح فضای هنجاری علم در انجمن‌های علمی و عوامل مؤثر بر رواج هنجارگریزی علم در ایران می‌پردازد. در فصل پنجم درباره‌ی ماهیت و کارکرد انجمن‌های علمی در ایران بحث می‌شود. فصل ششم و هفتم حاصل کاربرد دوروش کمی و کیفی و ارائه‌ی یافته‌های تجربی در این زمینه است. در این دو فصل درباره‌ی برداشت و تعریفی که رؤسای انجمن‌های علمی ایران از یک انجمن علمی دارند و وضعیت کنونی این انجمن‌ها در ایران بحث و هم‌چنین به نقش انجمن‌ها درباره‌ی حرفه‌گرایی، اخلاق حرفه‌ای و ارتقای شرافت علمی توجه می‌شود.

یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این پژوهش ساخت ابزاری برای بررسی ابعاد چهارگانه‌ی حرفه‌گرایی علم و سپس ساخت ابزار متناظر با ابزار پیشین برای سنجش ابعاد چهارگانه‌ی اخلاق علم است. آنچه در طرح ایده‌ی اخلاق حرفه‌ای علم در این پژوهش مدنظر است بر پایه‌ی ترکیبی از وظایف آکادمیک و فراآکادمیک است که برای یک حرفه‌ای فعال در علم متصور است، و این

وظایف را بنا به اقتضای موقعیت در انجام رسالت حرفه‌ای و اجتماعی خویش اجرا می‌کند. با برقراری ارتباط بین انواع حرفه‌گرایی و نوع انجمن علمی در ایران، رویکرد انجمنی به ارتقای اخلاق حرفه‌ای را در این انجمن‌ها بررسی و راهکارهایی برای صیانت از اخلاق حرفه‌ای علم توصیه کردیم. نیک می‌دانیم آنچه در این بخش ارائه می‌شود همه‌ی راهکارهایی نیست که می‌تواند به ارتقای اخلاق حرفه‌ای علم در ایران یاری رساند. در سراسر این کتاب تلاش شده است تا روایت انجمن‌ها از موضوعات بررسی‌شده‌ای مانند تعریف اخلاق علم، تعریف انجمن علمی، توصیف فضای هنجاری علم، عوامل تأثیرگذار بر نراستی‌های علم و راهکارهای حفظ شرافت علمی و اخلاق حرفه‌ای مطرح شود. این روایت‌ها برای خواننده همدلی بیش‌تری در شناخت وضعیت کنونی علم، اخلاق علم و جایگاه انجمن‌های علمی ایران فراهم می‌کند.

امیدواریم انتشار این کتاب بتواند به شناسایی اهمیت و نقش انجمن‌های علمی در صیانت از اخلاق علم بینجامد که این خود می‌تواند مقدمه‌ای برای توجه به جایگاه نهادهای مدنی و به‌ویژه انجمن‌های تخصصی در سیاست‌گذاری‌های علم در ایران باشد. از نظر ما علم فعالیت مدنی است و بدون کاربست ظرفیت‌های مدنی آن، به‌ویژه پتانسیل انجمن‌های علمی، حفظ شرافت حرفه‌ای و توسعه‌ی کیفی فعالیت‌های علمی و پژوهشی دشوار خواهد بود. بنابراین، انجام پژوهش‌هایی از این دست برای شناسایی جایگاه انجمن‌های علمی — هم از بُعد وضعیت موجود و هم به منظور امکان‌شناسی فعالیت آن‌ها — راه‌گشا است. به‌ویژه وقتی که به نظر می‌رسد سازمان‌های علمی آموزشی و پژوهشی رسمی از انجام برخی نقش‌های خود وامانده‌اند، توجه به نقش انجمن‌ها و استفاده از دانش حرفه‌ای‌ها و متخصصان برای انجام این نقش‌ها با استفاده از سرمایه‌ی فرهنگی و انرژی‌های عاطفی موجود در انجمن‌های علمی اهمیت می‌یابد. حتی کارآمدی سازمان‌های رسمی آموزشی و پژوهشی نیز می‌تواند از طریق فعالیت‌های مشترک با انجمن‌های علمی هم‌افزا شود. توجه به نقش انجمن‌های علمی به‌عنوان نهادهای مدنی نسبتاً مستقل بسیار مهم است، بخصوص در شرایطی که به نظر می‌رسد یک شکاف بینشی و عملکردی میان

نقش و جایگاه نهادهای مدنی از جمله انجمن‌های علمی در ایران، به‌ویژه در میان نخبگان سیاسی و حکومتی، وجود دارد. اهمیت این موضوع در شرایطی که فضای علمی فعلی ایران از برخی نارسایی‌های آمیخته به علم و نهادهای علمی آسیب دیده است فزون‌تر هم می‌شود. این کتاب، علاوه بر این که راهنمای خوبی برای انجمن‌های علمی است تا بتوانند از طریق اتخاذ خط‌مشی‌هایی به صیانت از اخلاق حرفه‌ای علم کمک کنند، الگویی برای دانشگاه‌ها و سایر نهادهای آموزشی و پژوهشی در تدوین کدنامه‌های اخلاق حرفه‌ای و انجام اقداماتی در این زمینه نیز هست.

پژوهش و نگارش این کتاب با حمایت مادی مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور میسر شد که همین جا مراتب قدردانی خود را از مدیران آن مرکز اعلام می‌داریم. در حالی که جلب همکاری برخی انجمن‌ها خود از دشواری‌های پیش روی این پژوهش بود، بسیار سپاسگزار رئیس یا اعضای هیئت مدیره‌ی انجمن‌هایی هستیم که صمیمانه با ما همکاری کردند و برای تحقق این پژوهش یاری‌مان رساندند. بدون همکاری و همراهی آنان گردآوری داده‌هایی که بتواند شاکله‌ی این کتاب را ممکن سازد امکان‌پذیر نبود. هم‌چنین، از کارکنان وقت کمیسیون انجمن‌های علمی، که در مرحله‌ای از گردآوری داده‌ها با ما همکاری داشتند، تشکر می‌کنیم.

در پایان از مدیر دانش‌دوست انتشارات آگه، جناب آقای حسین‌خانی، و همکاران‌شان، به‌ویژه سرکار خانم نسرین اسدی‌جعفری که ویرایش متن کتاب را برعهده داشتند، سپاسگزاریم.

معصومه قاراخانی
و سیدآیت‌الله میرزایی

تهران، پاییز ۱۴۰۰